

کتابشناسی سید حیدر آملی

مریم شعبانزاده

عضو هیأت علمی دانشگاه سیستان و بلوچستان

چکیده

شناخت سید حیدر آملی و آثار وی برای بررسی خط سیر حکمت و عرفان شیعی در عصر صفوی و مکتب اصفهان اهمیت ویژه ای دارد. وی با آن که پیرو ابن عربی بوده است، بر خلاف او که ولایت عامه مطلقه را به عیسی بن مریم و ولایت مقیده را به خودش ختم کرده است، ختم ولایت مطلقه را علی بن ابی طالب می داند و ولایت مقیده را به مهدی صاحب الزمان ختم می کند.

در آثار وی شیوه تازه ای در طرز بیان عوالم روحانی و انطباق آن با جهان مادی آمده است. مقدمه و شرحی که سید حیدر بر آرای ابن عربی نوشته، تأثیری فراوان بر آرای فلاسفه شیعه پس از او نهاده است. مقدمه و شرح سید حیدر آملی از این لحاظ که از دیدگاه عرفان شیعی به نگارش درآمده، سندی بر رسوخ ابن عربی در حکمت شیعی است. از این نظر آثار او نقطه تحول تعلیم ابن عربی به عرفان شیعی است.

فلسفه عالم المثال او که واسطه بین عالم عقل و عالم محسوسات و متأثر از فرضیه ابن عربی است، او را حلقه واسطه بین شیخ اشراق و فلسفه تجرّد خیال ملاصدرا ی شیرازی قرار داده است. در این مقاله فهرستی از آثار او و مراجعی که دسترسی به آن آثار را تسهیل می گرداند، فراهم شده است که می تواند نظر به اهمیت سید حیدر دسترسی به منابع کتابخانه ای را برای پژوهشگران آسان گرداند.

واژگان کلیدی: سید حیدر آملی، عرفان شیعی، مکتب اصفهان، متون عرفانی قرن هشتم

مقدمه

بهاء‌الدین حیدر بن علی بن حیدر علوی حسینی به سال ۷۱۹ یا ۷۲۰ هـ ق در آمل (شوشتری، ۱۳۷۶ق: ۵۱/۲) مازندران در خانواده ای شیعی (همان) به دنیا آمد. او را سید حیدر آملی، سید حیدر مازندرانی، سید حیدر بن علی بن حیدر العلوی حسینی، سید حیدر بن حیدر آملی، سید حیدر بن علی بن حیدر آملی و ... نامیده اند. (افندی اصفهانی، ۱۴۰۱ ق: ۲۱۸/۲). وی به القاب سید رکن الدین، صاحب کشکول، حیدر صوفی و ... (امین، ۱۳۱۲: ۲۷۱/۶) ملقب شده است.

در کتب تراجم با عنوان فاضل عالم جلیل، مفسر فقیه محدث، از بزرگان علمای امامیه، عالم در صوفیه امامی مذهب و برتر ایشان معرفی شده است. (همان) وی نسبت خود را با ۱۹ واسطه به امام علی بن الحسین (ع) رسانیده است (زرین کوب، ۱۳۶۷: ۱۳۸). زرکلی نام و القاب او را به صورت حیدر بن علی بن حیدر العلوی الحسینی آملی - بهاء‌الدین طبری القاشی ذکر کرده است. (زرکلی، ۱۹۹۰: ۲۹۰/۲). در کشف الظنون نیز با نام القاشی بهاء‌الدین - حیدر بن علی بن حیدر العلوی الحسینی آملی الطبری القاشی ثبت شده است. (حاجی خلیفه: ۳۴۱/۵).

خود وی نسبت و تاریخ حیات خود را در مجلد اول تفسیر خود «المحیط الاعظم...» چنین می نگارد: من رکن الدین حیدر، فرزند سید تاج الدین علی پادشاه فرزند سید رکن الدین حیدر، فرزند تاج الدین علی پادشاه، فرزند سید محمدمیر، فرزند علی پادشاه، فرزند ابوجعفر محمد، فرزند حسین کورسج، فرزند ابراهیم، فرزند سناءالله، فرزند محمد حرون، فرزند حمزه، فرزند عبید... اعرج، فرزند حسین اصغر، فرزند امام علی بن الحسین زین العابدین، فرزند حسین شهید، فرزند امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب... (آملی، ۱۳۶۱، مقدمه: ۷).

او در شهرهای آمل، خراسان و اصفهان تحصیل کرد و در حدود ۲۵ سالگی به آمل برگشت (کرین، ۱۳۶۷: یک مقدمه). زرکلی او را بزرگ شده حله می داند که نادرست به نظر می آید. (زرکلی، ۱۹۹۰م: ۲۹۰/۲). در جوانی در زمره نزدیکان حاکم طبرستان ملک فخرالدین حسن قرار می گیرد و سرانجام به وزارت منصوب می شود. (دایره المعارف بزرگ اسلامی: ۲/ذیل آملی)

در ۳۰ سالگی (در سال ۷۵۰ هـ.ق) دستخوش بحران معنوی می گردد، به همه چیز پشت پا می زند، در اصفهان به تزکیه باطن می پردازد، به مکه می رود و در مدینه رحل اقامت می افکند ولی بیمار می شود، قصد بغداد می کند که میسر نمی شود و سفر به شهر مقدس مشهد را پیش می گیرد و بعد به شهرهای دیگر عراق می رود. در نجف اشرف به ریاضت می پردازد (همان)، این سفر سی سال طول می کشد.

از مشایخ او در اصفهان نورالدین طهرانی (روستایی نزدیک اصفهان از سوی در دشت) بوده است. حاصل این سیر و سلوک معنوی سی ساله، چندین عنوان آثار است.

محمد خواجوی در مقدمه خود بر کتاب *اسرار الشریعه* سید حیدر آملی ۳۰ کتاب از تألیفات سید حیدر را نام می برد. مؤلف *اعیان الشیعه* ۱۴ کتاب برای او ذکر می کند. (امین، ۱۳۱۲: ۲۷۲/۶) هانری کربن در مقدمه خود بر نص *النصوص* سید حیدر آملی ۳۵ عنوان کتاب برای او برشمرده (کربن، ۱۳۶۷: مقدمه). در مقدمه *جامع الاسرار* نیز بنا به قول عثمان یحیی ۴۴ عنوان کتاب ذکر شده است (عثمان یحیی، ۱۳۴۷: مقدمه). خود او در کتاب *نص النصوص* ظروف تاریخی تألیف خود را برمی شمرد و حدود سی کتاب از تألیفاتش را به شرح زیر ذکر می کند:

- ۱- جامع الاسرار ۲- رساله الوجود فی معرفه المعبود ۳- رساله المعاد فی رجوع العباد
- ۴- الاصول و الارکان فی تهذیب الاصحاب و الاخوان ۵- رساله العلم ۶- رساله العقل و النفس
- ۷- رساله الامانه الالهیه فی تعیین الخلفه الربانیه ۸- رساله الحجب و خلاصه الکتب ۹- رساله الفقر و تحقیق الفخر ۱۰- رساله الاسماء الالهیه و تعیین مظاهر من الاشخاص الانسانیه
- ۱۱- رساله النفس فی معرفه الرب ۱۲- اسرار الشریعه و انوار الحقیقه ۱۳- رساله الجداول (که به نام مدارج السالکین فی مراتب العارفین نیز آمده است) ۱۴- نقد النقود ۱۵- منتقى المعاد فی مرتضى العباد ۱۶- رساله التنبیه فی التنزیه ۱۷- امثله التوحید و ابته التجرید ۱۸- رساله کتز الكنوز و کشف الرموز ۱۹- نهایه التوحید فی بدایه التجرید ۲۰- تعیین الاقطاب و الاوتاد
- ۲۱- المحيط الاعظم و الطود الاشم فی تأویل الكتاب الله العزيز المحکم ۲۲- نص النصوص فی شرح الفصوص ۲۳- رساله التأویلات ۲۴- المسایل الآملیه فی العلوم العالیه ۲۵- رافعه الخلاف عن وجه السکوت الامیر المؤمنین عن الاختلاف ۲۶- رساله المعتمد من المنقول فیما

اوحی الرسول ۲۷- رساله زاد المسافرین ۲۸- لبّ اصطلاحات الصوفیه (که منتخبی از کتاب اصطلاحات الصوفیه کمال الدین عبدالرزاق کاشانی است). ۲۹- کتاب الکشکول فیماجرى لآل الرسول . (خواجهوی ۱۳۶۱: ۳۵ مقدمه)

عثمان یحیی نیز در مقدمه ای جامع که با همکاری هانری کربن برآغاز نص التصوص آورده متذکر این مطلب شده است.

سید حیدر آملی با فخرالدین محمد فرزند علامه حلّی - مولی نصیر الدین کاشانی (کاشانی) معاشرت داشته (شوشتری، ۱۳۷۶، ق: ۵۱/۲، امین: ۲۷۱/۶، دایره المعارف بزرگ اسلامی، ج ۲) و به اشاره او رساله رافع الخلاف فی وجه السکوت امیرالمؤمنین را نوشت (دایره المعارف، ج ۲). استادان: قاضی شوشتری نوشته است که خرقه را از "مولانا نصیر الدین کاشانی" (مشهور به حلّی) کسب کرده (شوشتری، ۱۳۷۶، ق: ۵۱/۲) و از شیخ "فخرالدین" و "حسن بن حمزه هاشمی" اجازه روایت گرفت (امین، ۱۳۱۲: ۲۷۲/۶، دایره المعارف ج ۲ و نیز دوانی: ۴۰۶/۴). در نجف اشرف نزد عارفی کامل و بزرگوار به نام "عبدالرحمن بن احمد مقدسی" کتاب منازل السائرین را با شرح آن و سپس قصوص الحکم را با شرحش درس خوانده است. اجازه تلقین ذکر را از "محمد بن ابی بکر سمّانی" دریافت می کند و ممکن است از او هم تلقین گرفته باشد (خواجهوی: ۲۱ و ۱۴). از مشایخ او در اصفهان نورالدین طهرانی بوده است (دایره المعارف، ج ۲).

سال وفات: مؤلف ریحانه الادب سال وفات او را بعد از ۷۷۱ (مدرس تبریزی: ۱۳۶۹، ج ۱) نوشته است. زرین کوب در سال ۷۸۲ (زرین کوب، ۱۳۶۹: ۱۳۹) و کحاله به سال ۷۸۷ (کحاله، ج ۱) سال مرگ او را ذکر کرده اند. سال ۷۸۲ پایان تألیف نص التصوص است که در آن هنگام سید حیدر شصت و سه ساله بوده است.

محمد خواجهوی در مقدمه مشیع خود در خصوص سال فوت او چنین می نگارد: «از سال ۷۸۲ به بعد هیچ گونه اطلاعی از او نداریم جز این که کتابی به نام "رساله فی العلوم العالیه" که در سال ۷۸۷ هجری تألیف گردیده و در آن مرقوم رفته که پس از آن «منتخب التأویل» تألیف گردیده است (خواجهوی، ۱۳۶۱، مقدمه: ۲۶).

وی در نوشته های خود می کوشید وحدت تصوف را ثابت کند او عقیده داشت که شیعه و صوفی دو اسمند برای یک معنی (دایره المعارف بزرگ اسلامی، ج ۲، ذیل آملی) به اعتقاد میرزا محمد باقر خراسانی او اقوال متضاد صوفیه را جمع کرده و توجیه شرعی برای آنها یافته است (افندی اصفهانی، ۱۴۰۱ ق: ۲۲۰/۲). این سخن که او شطحیات و اقوال متناقض صوفیه را با ظاهر شرع تطبیق داده، موافق نظر صاحب اعیان الشیعه هم هست (امین، ۱۳۱۲ ق: ۲۷۲/۶).

به اعتقاد زرین کوب: « هر چند آثار سید حیدر در تقریر و تنقیح مکتب ابن عربی و نشر آن در بین متصوفه و حکمای شیعه ایران تأثیر انکار ناپذیری دارد، وی را نباید همچون یک تابع و تلمیذ ساده ابن عربی تلقی کرد. بدون شک آثار او نقطه تحول تعلیم ابن عربی به عرفان شیعی ایران است و از این حیث مأخذی است برای شناخت خط سیر حکمت و عرفان شیعه در عصر صفوی و مکتب اصفهان (زرین کوب ۱۳۶۹: ۱۴۱) وی با آنکه پیرو ابن عربی بوده است، عقاید او را درباره ولایت قبول ندارد. ابن عربی ولایت عامه مطلقه را به عیسی بن مریم و ولایت مقیده محمدیه را ظاهراً به خودش ختم کرده است. اما سید حیدر ولایت مطلقه را به علی بن ابیطالب (ع) و ولایت مقیده را به مهدی صاحب زمان (ع) ختم می کند.

آملی درباره عوالم روحانی و انطباق آن با جهان مادی با آنچه که ابن عربی در نصص *التصوص* مطرح کرده، موافق است. و نیز با فلسفه عالم المثال که واسطه میان عالم عقل و عالم محسوسات است، و متأثر از فرضیه ابن عربی است. از این نظر حلقه اتصال میان شیخ اشراق و فلسفه تجرد خیال ملاصدرای شیرازی است. ابن عربی با علمای شیعه مقدمه و شرحی که آملی بر آرای ابن عربی نوشته، تأثیری فراوان بر آرای فلاسفه شیعه نهاده است. آثار سید حیدر از نظر رسوخ ابن عربی در حکمت شیعی امامی سندی پر اهمیت است. هانری کربن شناخت آثار او را برای ارایه تصویری روشن از اندیشه و معنویت اسلامی از سده سیزدهم میلادی تا امروز و بویژه از فلسفه معنوی شیعی یا امامی ضروری می داند (هانری کربن، ۱۹۷۵ م: مقدمه) نخستین تجلی در نزد ابن عربی حقیقت محمدیه نام دارد و شخص پیامبر در حقیقت ما بعد الطبیعی خود ملحوظ شده است. کلمه محمدی علی رغم لطافت مرتبه وجودی او مخلوق یا کلمه مخلوق است از سوی دیگر اگر این مسایل را از دیدگاه امامی مورد توجه قرار دهیم اگر چه جالب توجه است که مفهوم نور محمدی (که

بکرات در احادیث عرفانی آمده است) با مفهوم حقیقت محمدیه تلاقی دارد.... در نظر حیدر آملی و همین طور به دنبال او برای تمامی حکمت شیعی برابر احادیث امامان حقیقت محمدیه از چهارده وجود نورانی - چهاده معصوم - و از اشخاص نوریه آنها تشکیل شده است.

شخص پیامبر وجه ظاهری حقیقت محمدیه در ارتباط با تنزیل است. دوازده امام باطن حقیقت محمدیه و تأویل آن است ... در واقع تمامی حکمت نبوی شیعی مفهوم دایره نبوت و دایره ولایتی که به دنبال آن می آید، ریشه در همین مفهوم حقیقت محمدیه دارد. درست است که میان حیدر آملی و ابن عربی در باب مفهوم اولیاءالله به قید آن که مفهوم شیعی ولایت در تمامیت خود جز بر دوازده امام که نماینده ساحت باطنی ولایت اند اطلاق نمی شود، تفاوت ژرفی وجود دارد.

امامان سرچشمه ولایتی هستند که تا زمان ظهور امام دوازدهم در پایان دوران ما توسط اولیاء تداوم می یابد. بعد از خاتم الانبیاء نمی توان از نبوت و از نبی سخن گفت زیرا که نبوت تشریحی به پایان رسیده است اما در تحت نام ولایت در عمل نبوت تعلیمی ادامه پیدا کرد، او اولیاء را در مرتبه همان پیامبران گذشته قرار می دهد. با وجود این تفاهم آن جایی که موضوع تعیین شخص خاتم ولایت مطلق و خاتم ولایت محمدی به میان می آید، اختلاف ظاهر می شود. به نظر ابن عربی خاتم ولایت مطلق عیسی است (اما عیسی پیامبر است) و بدین ترتیب طرح کلی امام شناسی شیعی مختل می شود... درباره این مسائل مهم از نظر سید حیدر با وجود ارادتی که به ابن عربی دارد، امام اول خاتم ولایت مطلق است و امام دوازدهم خاتم ولایت محمدی ... اعتقاد شیعی او را وادار می کند تا در بحث مهم نبوت و امامت از ابن عربی فاصله بگیرد (کربن، ۱۳۶۷، مقدمه: ۹). انتقادات او از عقاید اشاعره با دید عرفانی نیز قابل توجه است. از جمله اظهارات آملی ذیل فرق اعتقادات اشاعره و اهل کشف در حسن و قبح این است:

«برخی پنداشته اند هم چنان که اشاعره حسن و قبح را به خدا نسبت می دهند و می گویند فاعلی جز خدا نیست، اهل کشف هم چنین اعتقادی را دارند. حال آن که این اظهاریه غلط است، ممکن است تشابهی در الفاظ این دو دسته باشد و لیکن از جهت معنی به هیچ وجه قابل مقایسه نیست زیرا اشاعره با توجه به اظهارات بر خلافی که می نمایند مردودند و از شرک به

خدا عاری نخواهند بود ... بر خلاف اهل حال که آنان جز خدا دیگری را مستقل در کار نمی دانند و مراتب توحید را معترفند (خوانساری، ۱۳۹۰: ۲۰۱/۳).

محقق دانشمند "عثمان یحیی" در مقدمه کتاب جامع الاسرار فهرستی کامل از آثار سید حیدر آملی را ارائه کرده است. از آن تاریخ تا کنون نسخه های خطی دیگر یافت شده و برخی کتابها نیز ترجمه و چاپ گردیده است. پژوهنده، فهرست مزبور را با مراجعه به کتابخانه ها و فهرست های دیگر تکمیل کرده به شرح زیر تقدیم می دارد:

۱- الارکان فی الروح شرایع اهل الایمان :

این رساله مشتمل بر بیان ارکان خمس (نماز، روزه، زکات، حج، جهاد، شریعت، طریقت و حقیقت) است.

نشانی: *اعیان الشیعه*: ۲۹ / ۳۳-۲۵ - *روضات الجنات*: ۲۰۱/۳ - *ریاض العلماء*: ۲۲۰/۲ -
ایضاح المکنون: ۱۹۳/۲ - *اعیان الشیعه*: ۲۷۲/۶ - *مجالس المؤمنین*: ۱۲ / ۵۴-۵۱ - *معجم المؤلفین کحاله*: ۹۱ / ۴ - *الفوائد الرضویه*: ۱۹۵ - *اعلام زرکلی*: ۲۹۰/۲.

۲- اسرار الشریعه و انوار الحقیقه :

این کتاب در جامع الاسرار و نیز *نص التصووس* ذکر شده و با عنوان اسرار شریعت و اطوار طریقت با شماره ۱۰۵۱۲۴ در کتابخانه آستان قدس و با شماره ۵۹۳۶۰ در کتابخانه وزیری یزد و هرنندی کرمان موجود است.

نشانی: کتابخانه جاراالله به شماره ۱۰۳۳ - ورقه ۳ الف (به نقل از مقدمه عثمان یحیی)
 این کتاب با ترجمه "جواد هاشمی علیا" توسط انتشارات سترگ در سال ۱۳۷۸ چاپ شده است.

۳- اصطلاحات الصوفیه :

با عنوان "لب اصطلاحات الصوفیه" در کتاب عبدالرزاق کاشی آمده است.

نشانی: اعیان الشیعه: ۲۹ / ۳۳-۲۵ - ایضاح المکنون: ۲ / ۴۹۳ و ۱۹۲ - مجالس المؤمنین: ۲ / ۵۴ و ۵۱ - معجم المؤلفین: ۴ / ۹۱ - الفوائد الرضویه: ۱۹۵ - اعلام زرکلی: ۲ / ۲۹۰ - اعیان الشیعه: ۶ / ۲۷۲ - کشف الظنون: ۵ / ۳۴۱.

۴- امثله التوحید و ابنیه التجرید:

مذکور در جامع الاسرار و نص التصوص ضمن ترجمه مؤلف .

نشانی: اعیان الشیعه: ۲۹ / ۳۳-۲۵ - ایضاح المکنون: ۲ / ۴۹۳ و ۱۹۲ - مجالس المؤمنین: ۲ / ۵۴-۵۱ - معجم المؤلفین: ۴ / ۹۱ - الفوائد الرضویه: ۱۹۵ - اعلام زرکلی: ۲ / ۲۹۰ - اعیان الشیعه: ۶ / ۲۷۲ - کشف الظنون: ۵ / ۳۴۱.

۵- البحر الخضم فی تفسیر القرآن :

این کتاب با عنوان محیط الاعظم و البحر الخضم فی تأویل کتاب الله العزیز المحکم در کتابخانه آستان قدس و مسجد گوهرشاد با شماره ۷۸۴۶۳ موجود است.

نشانی: اعیان الشیعه: ۲۹ / ۳۳-۲۵ - ایضاح المکنون: ۲ / ۴۹۳ و ۱۹۲ - ریاض العلماء: ۲ / ۲۲۰ - مجالس المؤمنین: ۲ / ۵۴-۵۱ - معجم المؤلفین: ۴ / ۹۱ - الفوائد الرضویه: ۱۹۵ - آقا بزرگ تهرانی آن را محیط الاعظم و البحر الخضم فی تأویل کتاب العزیز المحکم نامیده است: ذریعه: ۲ / ۱۶۱ - اعلام زرکلی: ۲ / ۲۹۰ (با عنوان التفسیر) - و نیز کشف الظنون (با عنوان تفسیر قرآن): ۵ / ۳۴۱.

۶- تلخیص اصطلاحات الصوفیه :

نشانی: اعیان الشیعه: ۲۹ / ۳۳-۲۵ - ایضاح المکنون: ۲ / ۴۹۳ و ۱۹۲ - مجالس المؤمنین: ۲ / ۵۴-۵۱ - معجم المؤلفین: ۴ / ۹۱ - الفوائد الرضویه: ۱۹۵.

۷- جامع الاسرار و منبع الانوار :

این کتاب که به انضمام «نقد النقود فی معرفه الوجود» با تصحیح و مقدمه هانری کربن و عثمان یحیی چاپ و چند بار تجدید چاپ گردیده است، تفسیری عرفانی و حکمی بزرگ از قرآن مجید در هفت مجلد بوده، که تا کنون یک مجلد آن به دست آمده است. (به نقل از: کربن، ۱۳۶۷: مقدمه نص النصوص، هانری کربن) مؤلف ریاض العلماء در خصوص این کتاب گوید: «من نسخه ای از آن را در فراه و دیگری را در تنکابن دیدم و آن مشتمل بر سه اصل است و هر اصل آن مشتمل بر ۴ قاعده است. در بعضی نسخ به خط شیخ بهایی دیدم که به ظن قوی این کتاب تألیف سید جلیل السید حیدر مازندرانی رحمه الله است و برای او تفسیر کبیر به سان صوفیه که دلالت می کند بر بلندی مرتبه و ارتفاع مقامش». (ریاض العلماء: ۲/۲۲۰).

نشانی: از این کتاب نسخه های خطی و نسخه های چاپی موجود به شرح زیر است:

الف) نسخه های خطی:

- ۱- کتابخانه امیرالمؤمنین علی علیه اسلام - نجف اشرف - با شماره ۱۱۳۰ (به نقل از مقدمه عثمان یحیی: ۲۱).
- ۲- کتابخانه مجلس شورای اسلامی با شماره ۱۴۱۰ - ناقص (به نقل از عثمان یحیی - و نیز فهرست نسخه های خطی عبدالحسن حائری). (مجموعه مطالعات فرهنگی)
- ۳- کتابخانه ملی، تهران با شماره ۲۶۶ - (فهرست نسخه های خطی کتابخانه ملی ایران - به اهتمام دانش پژوه).
- ۴ - در مجموعه نسخه های خطی مرحوم دکتر رضا صحت. (فهرست نسخه های خطی کتابخانه ملی ایران - به اهتمام دانش پژوه).
- ۵ - کتابخانه ملی، تهران - ۴/۲۶۶ - ۱۷۴۳ / ۷۵۰/س. (فهرست نسخه های خطی کتابخانه ملی ایران - به اهتمام دانش پژوه).
- ۶- دو نسخه در مشهد: کتابخانه آستان قدس رضوی (فهرست نسخه های خطی کتابخانه ملی ایران - به اهتمام دانش پژوه).
- ۷- کتابخانه آستان قدس رضوی به شماره ۴۱۴ تاریخ کتابت ۱۰۷۷ ق (فهرست نسخه های خطی آستان قدس - به اهتمام آصف فکرت).

- ۸- کتابخانه آستان قدس رضوی به شماره ۹۶۸۷ تاریخ کتابت ۱۱۱۹ ق (فهرست نسخه های خطی آستان قدس - به اهتمام آصف فکرت).
- ۹ - کتابخانه آستان قدس رضوی به شماره ۱۴۷۵۴ تاریخ کتابت ۱۲۳۸ ق (فهرست نسخه های خطی آستان قدس - به اهتمام آصف فکرت).
- ۱۰- کتابخانه آستان قدس رضوی به شماره ۱۹۲۹ تاریخ کتابت ۱۲۹۲ ق (فهرست نسخه های خطی آستان قدس - به اهتمام آصف فکرت) - (به نقل از بانک اطلاعات کتابخانه آستان قدس رضوی)

ب) نسخه های چاپی :

- ۱- این کتاب به تصحیح هانری کربن و عثمان یحیی به انضمام «نقد النقود الوجود» به اهتمام انجمن ایران شناسی در فرانسه در سال ۱۳۴۷ و در سال ۱۳۶۸ توسط انتشارات علمی و فرهنگی چاپ شده است.
- ۲- این کتاب را جواد هاشمی علیا ترجمه کرده و در نشر قادر به سال ۱۳۷۷ به چاپ رسانیده است.
- ۳- نسخه ای از این کتاب را علیرضا ذکاوتی قراگزلو در مجله آینه پژوهش - سال اول - ش ۳ - مهر و آبان ۱۳۶۹ معرفی و توصیف کرده است. (به نقل از مآخذ علوم عقلی، ج ۱)
- نشانی کتاب در کتب دیگر : اعیان الشیعه: ۲۹/۳۳-۲۵ - ایضاح المکنون: ۲/۴۹۳ و ۱۹۲ - مجالس المؤمنین: ۲/۵۴-۵۱ - معجم المؤلفین: ۴/۹۱ - الفوائد الرضویه: ۱۹۵ - روضات: ۳/۲۰۱-۲ - ریحانه الادب: ۲/۴۹۸ - الذریعه: ۵/۳۹-۳۸ (با توضیح فراوان) - اعیان الشیعه: ۶/۲۷۲ - زبده الآثار: ۱۵۷ - کشف الظنون: ۵/۳۴۱.
- ۸- جامع الحقایق : مذکور در جامع الاسرار- و نیز در بحث استاد کربن از آملی در مقدمه نص النصوص .
- نشانی : ریحانه الادب، ج ۲ - ریاض العلماء: ۲/۲۲۰ - روضات الجنات: ۳/۲۰۱ - ریاض العلماء: ۲/۲۲۰ (در ریاض نام آن همراه با رساله امثله توحید آمده است).

۹- رساله الارکان : مذکور در جامع الاسرار که هائری کرین ضمن بحث از آملی آن را معرفی کرده است.

نشانی : کشف الظنون : ۳۴۱/۵.

۱۰- رساله الاسماء الهیه : (به نقل از نص النصوص) - عنوان کامل آن :

« رساله الاسماء الهیه و تعیین المظاهر لها من الاشخاص الانسانیه من محمد الی الادم »

نشانی : جامع الاسرار: ۲۲ و ۳ - رساله نقد النقود: ۶۹۳ ضمن بحث کرین در ترجمه

مؤلف هم آمده است.

نشانی این کتاب در کتب دیگر : اعیان الشیعه: ۲۹ / ۳۳-۲۵ - ایضاح المکتون: ۲ / ۴۹۳ و

۱۹۲ - مجالس المؤمنین: ۲ / ۵۴-۵۱ - معجم المؤلفین: ۴ / ۹۱ - الفوائد الرضویه: ۱۹۵.

۱۱- رساله التنبیه فی التزیه: مذکور در نص النصوص ضمیمه در جامع الاسرار - ضمن

بحث استاد کرین از آملی .

نشانی: اعیان الشیعه: ۲۹ / ۳۳-۲۵ - ایضاح المکتون: ۲ / ۴۹۳ و ۱۹۲ - مجالس المؤمنین:

۲ / ۵۴-۵۱ - معجم المؤلفین ۴ / ۹۱ - الفوائد الرضویه: ۱۹۵ - ریاض العلماء: ۲ / ۲۲۰ - اعیان

الشیعه: ۶ / ۲۷۳.

۱۲- رساله التوحید : (مذکور در جامع الاسرار)

نشانی: مجالس المؤمنین: ۲ / ۵۱ با عنوان امثله توحید - با عنوان امثله توحید در روضات:

۳ / ۲۰۱.

۱۳- رساله الجداول الموسومه بمدارج السالکین فی مراتب العارفين : مذکور در نص

النصوص .

نشانی : اعلام زرکلی: ۲ / ۲۹۰ - کشف الظنون: ۵ / ۳۴۱.

۱۴- رساله الحجب و خلاصه الکتب : (مذکور در نص النصوص)

۱۵- رساله رافعه الخلاف عن وجه سکوت امیرالمؤمنین عن الاختلاف : گفته شده این

کتاب را به توصیه فرزند علامه حلّی نوشته است. مذکور در بحث استاد کرین (در ضمن ترجمه

مؤلف در نص النصوص).

۱۶- رساله العقل و النفس : مذکور در نص النصوص

۱۷- رساله العلم و تحقیقه : مذکور در نص النصوص
 ۱۸- رساله العلوم العالیه : مذکور در بحث استاد کربن - ضمن ترجمه مؤلف
 نشانی : اعیان الشیعه: ۲۹/۳۳-۲۵ - ایضاح المکتون: ۲/۴۹۳ و ۱۹۲ - مجالس المؤمنین:
 ۲/۵۴-۵۱ - معجم المؤلفین: ۴/۹۱ - الفوائد الرضویه: ۱۹۵ - ریحانه الادب: ۲/۴۹۸ - اعیان
 الشیعه: ۶/۲۷۲.

۱۹- رساله الفقر و تحقیق الفخر : مذکور در نص النصوص
 ۲۰- رساله کنزالکنوز و کشف الرموز : مذکور در نص النصوص
 ۲۱- رساله المعاد فی رجوع العباد : مذکور در نص النصوص
 ۲۲- رساله منتخب التأویل فی بیان کتاب الله و حروفه و کلماته : که تفسیر قرآن به شیوه
 آفایه و انفسیه و حروف و کلمات و آیات است. مذکور در جامع الاسرار و نص النصوص .
 نشانی : اعیان الشیعه: ۲۹/۳۳-۲۵ - ایضاح المکتون: ۲/۴۹۳ و ۱۹۲ - مجالس المؤمنین:
 ۲/۵۴-۵۱ - معجم المؤلفین: ۴/۹۱ - الفوائد الرضویه: ۱۹۵ - ریاض العلماء: ۲/۲۲۰
 ۲۳- رساله النفس فی معرفه الرب : مذکور در نص النصوص
 ۲۴- رساله نقد النقود فی معرفه الوجود : مذکور در نص النصوص - مؤلف ذریعه آن را
 خلاصه کتاب رساله الوجود که تحلیلی برای فلسفه وجود اشراقی و عرفانی است، می داند.
 این کتاب با ترجمه و تعلیق حمید طیبیان توسط انتشارات اطلاعات در سال ۱۳۶۴ چاپ
 شده است. و در کتابخانه های آستان قدس، مسجد الرضا (مشهد)، شیخ عباس تربتی (خواجه
 ربیع مشهد)، وزیری یزد، مروج یزد، هرندی کرمان موجود است.
 - چاپ دیگری از این رساله با عنوان «ساحت ربوبی» با شرح و تعلیقات اسماعیل
 مصوری لاریجانی فراهم آمده است. در شرح حاضر پس از ترجمه و تعلیقات طیبیان تفسیر
 مختصری نیز بر اساس آیات قرآن کریم در روایات و دیدگاه بزرگان حکمت اسلامی درج شده
 است. در سال ۱۳۸۰ انتشارات آیه در تهران آن را چاپ کرده است .

نشانی این کتاب در کتب دیگر : الذریعه: ۲۵/۳۵ - الذریعه، ۱۴۳۹: ۲۴

۲۵- رساله الوجود فی معرفه المعبود : مذکور در نص النصوص

۲۶- کتاب الاصول و الارکان فی تهذیب الاصحاح و الاخوان : مذکور در نص النصوص

- ۲۷- کتاب تعیین الاقطاب و الاوتاد : مذکور در نص النصوص
 ۲۸- الکشکول فیما جرى علی آل الرسول : مذکور در نص النصوص

الف) نسخه های خطی کشکول :

- ۱- کتابخانه امام امیر المومنین علیه السلام - العامه - نجف اشرف - شماره ۲۱۳۶ -
 کتابت به سال ۱۲۶۴ هـ. ق (به نقل از عثمان یحیی).
- ۲- کتابخانه امام امیر المومنین علیه السلام - العامه - نجف اشرف - شماره ۱۵۸ - همان مأخذ
- ۳ - کتابخانه آستان قدس رضوی با شماره ۸۳۸ - به تاریخ کتابت ۱۱۰۶ ق - فهرست
 نسخه های خطی آستان قدس، محمد آصف فکرت.
- ۴- کتابخانه آستان قدس رضوی با شماره ۷۸۷۴ - به تاریخ کتابت ۱۳۳۵ ق - همان
- ۵ - کتابخانه آستان قدس رضوی با شماره ۱۸۱۱ - بی تاریخ - همان
- ۶ - کتابخانه مجلس شورای ملی با شماره ۱۳۹۳ - مذکور در نسخه های خطی مجلس -
 عبدالحسین حایری، ج ۴
- ۷- کتابخانه وزیری یزد - به شماره ۱۱۳۳/۲ - مذکور در بانک اطلاعات کتابخانه آستان
 قدس رضوی .

ب) نسخه های چاپی کتاب کشکول:

- این کتاب چاپ شده است و با شماره ۲۳۱۱۸ در بانک اطلاعات کتاب آستان قدس رضوی
 موجود است. و نیز در کتابخانه هرنندی کرمان - کتابخانه تخصصی حضرت رضا وجود دارد.
- نشانی کتاب کشکول در کتابهای دیگر: ریحانه الادب: ۴۹۸/۲ - اعیان الشیعه: ۲۹-۳۳-۲۵ -
 ابضاح المکتون: ۴۹۳/۲ و ۱۹۲ - مجالس المؤمنین: ۵۴/۲-۵۱ - معجم المؤلفین: ۹۱/۴ - الفوائد
 الرضویه: ۱۹۵ - کشف الظنون: ۳۴۱/۵ - بروکمان ذیل: ۲۰۶/۲، ترجمه رقم ۳ - ذریعه: ۷۳/۲۴
 - روضات: ۲۰۱/۳ - اعلام زرکلی: ۲۹۰/۲.
- ۲۹ - المحيط الاعظم و الطود (الطور) الاشم فی تأویل کتاب العزیز المحکم : صاحب
 ریاض العلماء نام این کتاب را به صورت المحيط الاعظم فی تفسیر قرآن المکرم آورده و گفته
 است که ملامحسن فیض کاشانی در اواخر کتاب صلاه آن را به او نسبت داده است. این کتاب

را محسن موسوی تبریزی در سال ۱۴۱۴ هـ. ق در انتشارات ارشاد اسلامی به چاپ رسانیده است.

نشانی: ذریعه: ۲۰/۱۶۱ - اعیان الشیعه: ۲۹/۳۳-۲۵ - اعیان الشیعه: ۶/۲۷۲ - ایضاح المکنون: ۲/۴۹۳ و ۱۹۲ - ریاض العلماء: ۲/۲۲۰ - مجالس المؤمنین: ۲/۵۴-۵۱ - معجم المؤلفین: ۴/۹۱ - الفوائد الرضویه: ۱۹۵.

۳۰- المسائل الآملیه: مذکور در ترجمه مؤلف در اعیان الشیعه.

نشانی: اعیان الشیعه: ۲۹/۳۳-۲۵ - ایضاح المکنون: ۲/۴۹۳ و ۱۹۳ - مجالس المؤمنین: ۲/۵۴-۵۱ - معجم المؤلفین: ۴/۹۱ - الفوائد الرضویه: ۱۹۵ - با نام الاسئله الآملیه در ذریعه آمده است. ج: ۲/۷۲ - اعیان الشیعه: ۲/۲۷۳.

۳۱- منتخبات انوار الشریعه: فهرست کتابخانه اهدایی مشکوه، ج ۳، بخش ۱: ۵۰۲.

۳۲- متقی المعاد فی مرتقی العباد: مذکور در نص النصوص

۳۳- نص النصوص فی شرح الفصوص: در این کتاب آملی دست به خلق نظر خارق العاده ای در طرز بیان عوالم روحانی و انطباق آن با جهان مادی زده است. هانری کرین بر این کتاب مقدمه ای مشبع نوشته است. نسخه های خطی و چاپی از این کتاب موجود است.

الف) نسخه های خطی نص النصوص:

- ۱- کتابخانه سلیمانیه، استانبول، نسخه خطی جارا... به شماره ۱/۱۰۳۳ - ۳۳۰ - سال ۷۸۴ هـ - (به نقل از مقدمه عثمان یحیی).
- ۲- کتابخانه سلیمانیه، استانبول، نسخه خطی شهید علی پاشا به ۱۴۳۸ - سال ۷۸۴ هـ - (به نقل از مقدمه عثمان یحیی).
- ۳- کتابخانه مجلس شورای اسلامی، به شماره ۱۷۱۴ - (به نقل از مقدمه عثمان یحیی).
- ۴- مجموعه نسخه های متعلق به فخرالدین نصیری - تهران - (به نقل از مقدمه عثمان یحیی).

ب) نسخه های چاپ شده نص النصوص :

- ۱- مقدمه این کتاب با ترجمه محمد خواجوی در سال ۱۳۷۵ توسط انتشارات روزنه به چاپ رسیده است. و در کتابخانه های آستان قدس رضوی - و تابعه موجود است.
 - ۲- با مقدمه عثمان یحیی و هانری کرین به چاپ رسیده است.
 - ۳- با ترجمه به فارسی از جواد طباطبائی در سالهای ۱۳۵۳ و ۱۳۶۷ توسط انتشارات توس چاپ شده است. (به نقل از مأخذ شناسی علوم عقلی، ج ۱، ذیل آملی).
- نشانی کتاب نص النصوص در کتابهای دیگر:
- اعیان الشیعه : ۲۷۲/۶ - ایضاح المکنون: ۲ / ۴۹۳ و ۱۹۳ - مجالس المؤمنین: ۲ / ۵۴ - ۵۱ - معجم المؤلفین: ۹۱/۴ - الفوائد الرضویه: ۱۹۵ - ذریعه: ۱۷۳/۲۴ - کشف الظنون: ۲ / ۱۹۲ - کشف الظنون: ۵ / ۳۴۱ - ریحانه الادب، ج ۲ - ریحانه الادب، ج ۱ - اعلام زرکلی: ۲ / ۲۹۰.
- ۳۴- نهاییه التوحید فی بدایه التجرید : (مذکور در نص النصوص، جامع الاسرار).
- علاوه بر کتب مذکور پژوهشگر دانشمند عثمان یحیی از ۶ کتاب دیگر نیز نام می برد که به دلیل تکراری بودن نام آنها از فهرست حذف می گردد. (کتابهایی چون رساله الامانه الالهیه - منتخب التأویل - تعیین اقطاب و اوتاد، رساله الحجج و خلاصه الکتب، رساله کنز الکتوز، رساله نفس فی معرفه الرب و ...).

نتیجه

بهاء الدین حیدر بن علی بن حیدر علوی حسینی از عالمان قرن هشتم است که تألیفات او در زمینه عرفان و فلسفه و اخلاق اسلامی تأثیر فراوان در رواج مکتب ابن عربی و نشر آن در بین متصوفه و حکمای شیعه ایران داشته است.

وی اصول این مکتب بخصوص مبحث ولایت را با اندیشه امامت شیعیان تطبیق داده است . در این پژوهش حدود ۳۴ چایی و غیر چایی او همراه با نشانی برای پژوهشگران معرفی شده است.

منابع

۱. آملی، سید حیدر (۱۳۶۱) اسرار الشریعه و اطوار الطریقه و انوار الحقیقه. مقدمه و تصحیح محمد خواجوی. انتشارات موسسه مطالعات فرهنگی.
۲. _____ (۱۳۷۸ ش) اسرار شریعت. ترجمه جواد هاشمی علیا. انتشارات سترگ.
۳. _____ (۱۳۴۷ ش/ ۱۹۶۹م). جامع الاسرار به انضمام نقد النقود. تصحیح هانری کربن و عثمان اسماعیل یحیی. انجمن ایران شناسی فرانسه.
۴. _____ (۱۳۶۸ ش) جامع الاسرار به انضمام نقد النقود. تصحیح هانری کربن و عثمان اسماعیل یحیی. انتشارات علمی و فرهنگی.
۵. _____ (۱۳۷۷ ش) جامع الاسرار. ترجمه جواد هاشمی علیا. نشر قادر.
۶. _____ (۱۳۶۷ ش) المقدمات من کتاب نص النصوص فی شرح فصوص الحکم ابن عربی. به اهتمام هانری کربن و عثمان یحیی. چاپ دوم. انتشارات توس.
۷. _____ (۱۳۵۳ ش / ۱۹۷۵ م) نص النصوص فی شرح فصوص الحکم ابن عربی. انجمن ایران شناسی فرانسه.
۸. _____ (۱۳۷۶ش) نص النصوص. ترجمه محمد رضا جوزی. تهران: روزنه.
۹. _____ (۱۳۶۴ش) رساله نقد النقود فی معرفه الوجود. ترجمه و تعلیق حمید طیبیان. تهران: انتشارات اطلاعات.
۱۰. آصف فکرت، محمد(بی تا) فهرست نسخه های خطی آستان قدس رضوی. انتشارات آستان قدس.
۱۱. افندی اصفهانی، علامه میرزا عبدا... (۱۴۰۱ق) ریاض العلماء و حیاض الفضلاء. تحقیق سید احمد الحسینی. السید محمود مرعشی. مطبعه خیام.
۱۲. اکبریان، محمد و اعوانی، غلامرضا (۱۳۷۶ش) بررسی تحلیلی آرای فلسفه عرفانی سید حیدر آملی. پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه تربیت مدرس.
۱۳. امید، مسعود (۱۳۸۰ش) گزاره هایی در باب عقل و دین از دیدگاه امام علی (ع). چاپ اول. مدیریت فرهنگی دانشگاه تبریز.
۱۴. امین، سید محسن (۱۳۱۲ هـ. ق / ۱۹۵۳م) اعیان الشیعه. بیروت: مطبعه انصاف.

۱۵. انوار، سید عبدا... (۱۳۶۵ش) فهرست نسخ خطی کتابخانه ملی ایران. انتشارات کتابخانه ملی ایران.
۱۶. بروکلیمان، کارل (بی تا) تاریخ الادب العربی. قم: دارالکتاب الاسلامی.
۱۷. بغدادی، اسماعیل پاشا (۱۴۰۲ هـ. ق.) هدیه العارفین اسماء المؤلفین و آثار المصنفین من کشف الظنون دارالفکر.
۱۸. تفضلی، آذر و فضایی جوان، مهین (۱۳۷۲ش) فرهنگ بزرگان اسلام و ایران. چاپ اول. آستان قدس رضوی.
۱۹. تمیم داری، احمد (۱۳۷۳ش) عرفان و ادب در عصر صفوی. چاپ اول. انتشارات حکمت.
۲۰. حاجی خلیفه (۱۹۸۲ م) کشف الظنون. عن اسامی الکتب و الفنون. دارالفکر.
۲۱. حایری، عبدالحسین (۱۳۳۵ش) فهرست نسخه های خطی کتابخانه مجلس شورای ملی. چاپخانه مجلس.
۲۲. دوانی، علی (۳۶۴) مفاخر اسلام. چاپ اول. انتشارات امیر کبیر.
۲۳. دانش پژوه، تقی و افشار، ایرج (۱۳۵۳) نسخه های خطی. نشر دانشگاه تهران.
۲۴. زرکلی، خیرالدین (۱۹۹۰م) الاعلام. چاپ نهم. انتشارات دارالعلم الملايين.
۲۵. زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۶۹ش) دنباله جستجو در تصوف ایران. چاپ سوم. تهران: امیر کبیر.
۲۶. شوشتری، قاضی سید نورا... (۱۳۷۶ق) مجالس المؤمنین. کتابفروشی اسلامیة.
۲۷. صفدی، صلاح الدین خلیل بن ایبک (۱۳۸۱ هـ. ق. / ۱۹۶۱م) الوافی بالوفیات. به اهتمام هلموت ریتر. انتشارات جهان.
۲۸. طبری، محمد علی (عمادالدین آذرمان) (۱۳۷۲ش) زبده الآثار. چاپ اول. انتشارات امیر کبیر..
۲۹. فاضل القاینی النجفی، علی (۱۴۰۵ق) معجم مولفی الشیعه. چاپ اول. وزارت ارشاد اسلامی.
۳۰. کحاله، عمر رضا (۱۴۱۴ق / ۱۹۹۳م) معجم المؤلفین. طبقه الاولى. بیروت: موسسه الرساله.

۳۱. کدیور، محسن و نوری، محمد (۱۳۷۹ ش) مأخذ شناسی علوم عقلی (منابع چایی علوم عقلی از ابتدا تا ۱۳۷۵ ش) ۲ جلد. چاپ اول. تهران: انتشارات اطلاعات.
۳۲. مدرس، میرزاعلی (۱۳۶۹ش) ریحانه الادب فی تراجم المعروفین بالکنیه و الالقاب (کنی و القاب). چاپ سوم. کتابفروشی خیام.
۳۳. منصوری لاریجانی، اسماعیل (۱۳۸۰ ش) ساحت ربوبی (شرح رساله نقد النقود فی معرفه الوجود علامه سید حیدر آملی). چاپ اول. تهران: انتشارات آیه.
۳۴. موحد، صمد (۱۳۷۴ ش) سید حیدر آملی. ج ۲. دایره المعارف بزرگ اسلامی.
۳۵. موسوی خوانساری، میرزا محمد باقر (۱۳۹۰ ق) روضات الجنات فی احوال العلما و السادات. قم: کتابخانه اسماعیلیان.
۳۶. نعمه، شیخ عبدال... (۱۳۶۷ ش) فلاسفه شیعه. ترجمه سید جعفر غضبان. چاپ اول. سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی. ویراسته جدید.
۳۷. نوبیا، پل (۱۳۷۳ش) تفسیر قرآنی و زبان عرفانی. ترجمه اسماعیل سعادت. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی